

WANDA MUSIALIK* – OPOLE

[Recenzja]: Jerzy Myszor, *Duszpasterze śląscy i ich czasy. Studia z dziejów Kościoła katolickiego na Śląsku XIX-XX wieku*, Centrum Badań nad Historią Kościoła im. ks. Wincentego Myszora, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2023, ss. 524, ISBN 978-83-809919-8-9

Uwagi wstępne

Do czasu wprowadzenia praktyki umieszczania zdigitalizowanych publikacji w internetowych zasobach bibliotek, uczelni albo periodyków teksty prezentowane podczas konferencji pozostawały rozproszone w niskonakładowych wydaniach monografii zbiorowych lub czasopism. Dlatego godną uwagi jest inicjatywa udostępnienia czytelnikom przez ks. prof. Jerzego Myszora antologii wyboru tekstów swoich publikowanych wystąpień konferencyjnych z lat 1966, 1992, 1996-2001, 2003-2009, 2015-2016, 2019, periodyków z 1994/1995, 2002, 2015 i 2021 oraz zbiorowej monografii z 2023 roku. W ciągu blisko 50 letniej aktywności naukowej ich autor specjalizował się w badaniach historii Kościoła na Śląsku oraz stosunków państwo-Kościół katolicki po II wojnie światowej. Spośród przeszło 200 przygotowanych do druku publikacji¹ wybrał 33 teksty i umieścił je w tomie pt. *Duszpasterze śląscy i ich czasy*.

Selekcję kilkunastostronicowych opracowań, poza *Wstępem* Andrzeja Grajewskiego prezentującego sylwetkę autora, rozpoczyna refleksyjny esej z 2015 roku pt. *O pożytku studiowania historii*.

Autor za cel przygotowanej publikacji przyjął odpowiedź na pytanie: „Czy można mówić o istnieniu śląskiego modelu duszpasterstwa? Jeśli tak, to co i w jakim stopniu wpływa na jego specyfikę: środowisko rodzinne, szkoła, parafia, seminarium?”. Ponadto zamierzał określić uwarunkowania „które sprawiają, że kształtuje się pewien typ duszpasterza: budowniczego kościołów, społecznika, działacza kulturalnego czy organizatora oświaty” (s. 13).

* Wanda Musialik – prof. historii, Politechnika Opolska

e-mail: w.musialik@po.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-5548-0118>

¹ Internetowy katalog Biblioteki Narodowej odnotowuje takich 198 publikacji.

Na sposób podjęcia problemu wpływ ma rodzaj materiałów źródłowych, na podstawie których odtwarzany jest wybrany problem. Na kwestie te zwrócił uwagę autor, podkreślając za Tadeuszem Buksińskim, że

(...) w metodologii nauk historycznych największą wagę, jeśli chodzi o ustalenie faktów, przypisuje się zwykle dokumentom będących wytworami wszelkiego rodzaju urzędów. Nie należy jednak zapominać, że w takich placówkach za przysłowiowym biurkiem siedzi człowiek, który przekazywane mu informacje ubiera w takie a nie inne słowa, używane w danym czasie do opisanie obserwowanej rzeczywistości, odpowiadającej jego mentalności, stanowi wiedzy, obowiązującej w danym czasie urzędniczej terminologii itp. Niezależnie od tego, czy źródło wytworem urzędu, czy osobistym, subiektywnym opisem rzeczywistości w pamiętniku, liście pocztowym lub innym źródle o charakterze subiektywnym, zawsze będzie uwarunkowane miejscem, czasem i językiem, jakim posługuje się jego autor (s. 366)².

Do powyższych uwag dodam jeszcze jedną przesłankę oceny materiałów, do których dociera badacz przeszłości. Do nich należy środowisko, które ukształtowało autora opracowania. Formalny związek z otoczeniem instytucji kościelnych tworzy swoisty klimat prezentacji zawartości akt proveniencji kościelnej. Ponadto taka osoba napotyka na mniej barier w dostępności do dokumentów podejmujących tematykę interesującą badacza. Inaczej jest w przypadku osób nieukształtowanych przez środowiska kościelne, które napotykają na bariery dostępności do tych zasobów. Pisząca niniejsze uwagi należy do tego grona, które otrzymało formalny zakaz dostępu do pewnych zasobów. Dlatego stawiając pytania badawcze, odnoszące się pośrednio do postaw duchowieństwa katolickiego, korzystała z materiałów drugorzędnych. Stąd wynika trochę odmienne spojrzenie na problemy przedstawione przez autora antologii *Duszpasterze śląscy i ich czasy*.

Różnica w podejściu wynika też z oczekiwań stawianych lekturze zbioru. Obok zainteresowania ustaleniem przebiegu określonych wydarzeń wybranych przez autora, czytając poszczególne teksty zbioru artykułów, dociekałam – czy znajdę odpowiedź na pytania: skąd wynikały postawy kapłanów oraz jakie wydarzenia z przeszłości wpłynęły na ich późniejsze stanowiska?

Merytoryczna zawartość publikacji

Po rozważaniach *O pożytku studiowania historii* autor zestawiał kolejne opracowania prezentujące wybrane zagadnienie w sposób chronologiczno-problemowy. Spośród nich 12 tekstów poświęcono kwestiom dotyczącym włączenia części ziemi śląskiej w granice odrodzonego państwa polskiego, 5 dotyczy problematyki z okresu II Rzeczypospolitej, 7 związanych zostało z wydarzeniami II wojny światowej, a 8 opracowań, sięgających okresów wcześniejszych, odnosi się do zagadnień rozgrywających się w czasach powojennych.

Merytoryczną część zbioru otwierają rozważania poświęcone odrodzeniu religijnemu na Górnym Śląsku w drugiej połowie XIX wieku, do którego przy-

² Cytat z tekstu: J. Myszor, *Listy z obozów koncentracyjnych, aresztów śledczych i więzień jako źródło historyczne*, w: *Duszpasterze śląscy i ich czasy*, Katowice 2023, s. 366 za T. Buksiński, *Interpretacja źródeł historycznych*, Warszawa 1992, s. 7.

czynić się miała próba osiedlenia tam zakonu zmartwychwstańców (s. 23-39). Następny tekst dotyczy obecności Ślązaków na uczelniach europejskich poczynając od XIII wieku (s. 40-51). Problem rozszerza o lata 1742-1811 kolejne opracowanie poświęcone problemom kształcenia kandydatów do kapłaństwa w diecezji wrocławskiej (s. 52-61). Potem autor przeszedł do przedstawienia poglądów biskupa wrocławskiego Melchiora Diepenbrocka (1845-1851) na temat katolickiej doktryny o państwie (s. 62-79). Następnie omówił prawno-społeczne aspekty zabójstw dzieci narodzonych i aborcji w latach 1742-1914 (s. 80-95). Po czym zaprezentował materiały o bractwach i stowarzyszeniach kościelnych funkcjonujących w parafiach chorzowskich na przełomie XIX i XX wieku (s. 96-116). Kolejne opracowanie poświęcone zostało katolickim stowarzyszeniom charytatywnym kobiet, zwłaszcza Konferencji Pań św. Wincentego á Paulo (s. 117-134). Potem autor przeszedł do prezentacji ruchu Rongego stanowiącego prąd opozycji wewnętrznej w Kościele, którego idee i zasięg odbił się na obliczu chrześcijańskiej Europy (s. 135-145). Następne opracowanie nawiązuje do pielgrzymek chłopów śląskich do Ziemi Świętej z lat 1840-1914 (s. 146-155). Wojny dotyczy tekst o nauczaniu Adolfa Bertrama (s. 156-171). Udziałowi duchowieństwa rzymskokatolickiego w działaniach I wojny światowej poświęcono kolejną pracę (s. 171-183), a w następnej przedstawiono „drogę do Polski” ks. Emila Szramka (s. 184-192). Potem przystąpiono do omówienia międzywojennych stosunków polsko-niemieckich z perspektywy Kościoła „na tzw. polskim Śląsku” (s. 206-217). Po czym przedstawiono zagadnienia związane z funkcjonowaniem duchowieństwa rzymskokatolickiego w międzywojennym województwie śląskim. Tego okresu dotyczą teksty o kształtowaniu kapituły katedralnej (s. 218-231), stosunku duchowieństwa górnośląskiego wobec czynnego udziału w życiu politycznym kraju (s. 231-249). Opracowaniem odnoszącym się do tworzenia w latach 1938-1940 administracji kościelnej na Śląsku Zaolziańskim autor rozpoczął prezentację tematów związanych z II wojną światową. Problematykę podjął od zobrazowania stosunków kard. A. Bertrama z biskupem katowickim S. Adamskim w czasie II wojny światowej 1939-1941 (s. 284-293). Potem ks. J. Myszor przeszedł do omówienia sześciomiesięcznych (od września 1939 roku) kontaktów władz diecezji katowickiej ze Stolicą Apostolską i polskim rządem na uchodźstwie. Następnie zwrócił uwagę na wpływ Kościoła katolickiego na postawy społeczeństwa na Górnym Śląsku w okresie okupacji hitlerowskiej. Szczególnie zaakcentował tu okoliczności wydania przez bp. Adamskiego wskazań o volksliście (s. 309-329). W kolejnym tekście ukazał przykłady postępowania duchowieństwa diecezji katowickiej w czasie wojny i okupacji (s. 330-347). Następnie podjął sprawę mobilizacji duchownych śląskich do Wehrmachtu (s. 348-365). Po czym przedstawił korespondencję księży więzionych przez hitlerowców, a zagadnienie to ujął z perspektywy jego znaczenia jako źródła historycznego (s. 366-377). Kolejne dwa opracowania dotyczą katowickiego bp. Adamskiego: w pierwszym scharakteryzowano jego życiorys (s. 378-390), a w drugim – sylwetkę polityczną z lat 1945-1952 (s. 390-422). W obu tekstach przewija się problem zaangażowania biskupa w wydaniu zaleceń dla ludności w sprawie podpisania volkslisty. W drugim opracowaniu podjęto parę kwestii odnoszących się do: „oswajania” komunistów z rolą i znaczeniem,

jakie na Śląsku odgrywa Kościół (s. 398), udziału duchowieństwa katowickiego w życiu politycznym (s. 399-404), postawy biskupa wobec wysiedleń, weryfikacji i rehabilitacji śląskiej ludności (s. 404-408) oraz misji jaką hierarcha odegrał wobec tzw. Ziemi Zachodnich (s. 408-415) i problematyce szkolnej (s. 415-421). W podobnym typie redakcji tekstu przedstawiono sylwetkę biskupa (*ad personam*) Józefa Gawliny. W jego przypadku wyróżniono m.in. temat pełnienia funkcji dla Polaków w Niemczech (s. 426-431) oraz niespełnionej możliwości objęcia biskupstwa w Polsce (s. 433-434).

Kolejny tekst zbioru poświęcony został religijnym aspektom integracji Śląska z innymi polskimi ziemiami. Ksiądz Myszor zauważył, że po plebiscycie dla ks. Augusta Hlonda istotną rolę spełniała osoba św. Jacka (s. 435), dla bp. Adamskiego – bł. Bronisława (s. 436), zaś za świętą łączącą społeczność polską i niemiecką uznano św. Jadwigę (s. 436). Następnie autor przeszedł do przedstawienia problemów związanych z wytypowaniem śląskich kapłanów włączonych do procesu przygotowawczego na beatyfikację 108 męczenników II wojny światowej. Kwestią sporną był stan świadomości narodowej niektórych kapłanów – ofiar obozów koncentracyjnych (s. 438-447). Odsłonięcie przesłanek i toku tego postępowania na poziomie diecezji z perspektywy jego uczestnika należy do istotnego autorskiego wkładu w odtworzenie historii lokalnego Kościoła katolickiego. W tej części ks. Myszor, poza opisem postępowania instytucjonalnego, wszedł w obszar ideowych przesłanek tych czynności. Podkreślił: „Świętość męczenników w świecie zorganizowanym według modelu totalitarnego nazistowskiego i komunistycznego zasadzała się na proteście przeciwko ograniczeniu fundamentalnego prawa człowieka – prawa do wolności w szerokim tego słowa znaczeniu” (s. 446).

Przejawy ograniczenia „fundamentalnego prawa człowieka – prawa do wolności” odnajdujemy w publikacji *Wychować „księdza patriotę”. Stosunek władz komunistycznych do formacji kapłana w Śląskim Seminarium Duchownym w Krakowie w Krakowie 1952-1980* (s. 448-464). Niezależnie od tego, że tekst przygotowany został według prawideł metodologii historycznej, to można go traktować jako świadectwo uczestnika części opisywanych wydarzeń, charakteryzującego się pewnym uwrażliwieniem niedostępnym osobom prezentującym wydarzenia wyłącznie z perspektywy odnalezionych dokumentów. Z tej samej perspektywy powstał tekst o dwudziestoletniej praktyce wysyłania do służby wojskowej alumnów Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego (s. 478-496). Prezentację tego problemu poprzedzono omówieniem biografii kandydata na biskupa Jerzego Stroby, kapłana diecezji katowickiej (s. 465-477). Zbiór zamykają teksty opisujące zaangażowanie Kościoła w pomoc udzielaną osobom aresztowanym i więzionym podczas stanu wojennego (s. 497-511) oraz tworzenie przestrzeni dla kultury niezależnej w diecezji krakowskiej (s. 513-521).

Analiza koncepcji autorskiej

W tomie *Duszpasterze śląscy i ich czasy* przedstawiono referaty i wydane artykuły obejmujące szeroki obszar tematyczny. Zbiór umożliwia poznanie zaledwie wycinka bardzo rozległej pasji naukowej autora publikacji. Zamiarem poznania prawdy historycznej objął problemy katolickich kapłanów postrzeganych jako

odrębna grupa społeczna³, jak też poszczególnych sylwetek kapłanów katolickich⁴, a także funkcjonowanie instytucji Kościoła katolickiego nie tylko z perspektywy lokalnych stosunków śląskich⁵. I chociaż książka liczy przeszło 500 stron, to chciałoby się z dorobku autora dodać do niej jeszcze artykuły: *Seelsorgerische Traditionen in Oberschlesien um die Wende des 19. und 20. Jahrhunderts*⁶ oraz *Formacja historyczna duchowieństwa śląskiego w XIX i XX wieku. Wykładowcy i podręczniki*⁷. Umieszczenie w publikacji ostatniego ze wspomnianych tekstów pozwoliłoby uwypuklić wzorce poglądów i postaw na jakich kształtowano duszpasterskie kompetencje kandydatów do kapłaństwa. Pewne przekonania władarzy diecezji Autor przedstawił dla okresu pozostawania całej⁸ diecezji wrocławskiej w państwie pruskim (M. Diepenbrocka o państwie i A. Bertrama o wojnie). Wątków

³ J. Myszor, *Duchowieństwo katolickie na Śląsku 1742-1914. Z dziejów duszpasterstwa w diecezji wrocławskiej*, Katowice 2011; tenże, *Duchowieństwo patriotyczne – aspekt historyczno-pastoralny*, „Studia Pastoralne”, 10 (2014) nr 10, s. 137-145; tenże, *Represje wobec duchowieństwa diecezjalnego w Polsce Ludowej (problemy metodologiczne, chronologia i statystyka)*, „Kościół w Polsce. Dzieje i kultura”, 10 (2011) s. 191-209, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=189232> (dostęp: 16.01.2024).

⁴ Np. J. Myszor, *Ksiądz Jerzy Popiełuszko (1947-1984)*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, (2004) nr 10, s. 4-8, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=251049> (dostęp: 20.01.2024); *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945-1989*, t. 1, pod red. nauk. J. Myszora, Warszawa 2002; t. 2, pod red. nauk. J. Myszora przy współud. J. Żurka, Warszawa 2003, t. 3, pod red. nauk. J. Myszora, Warszawa 2006; Suplement, pod red. nauk. J. Myszora przy współud. A. Mirek, Warszawa 2008; J. Myszor, A. Mirek, „*Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL*”. Suplement, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 41 (2008) z. 1, s. 137-176.

⁵ M.in. J. Myszor, *Kościół na Górnym Śląsku. Od diecezji wrocławskiej do archidiecezji katowickiej*, Katowice 2009; tenże, *La separazione nazionale e razziale nella Chiesa cattolica romana nel Wartheland e nel Distretto di Katowice negli anni 1939-1945. Somiglianze e differenze*, w: *La Chiesa cattolica in Europa centro-orientale di fronte al nazionalsocialismo 1933-1945*, a cura di J. Mikrut, prefazione G. Ryś, San Pietro in Cariano 2019, s. 589-611; tenże, *Problem przywództwa w Kościele katolickim w Polsce w latach 1939-1948*, „Zaranie Śląskie. Seria druga”, 2 (2016) s. 37-47; tenże, *Kościół milczenia z perspektywy rzymskiej 1949-1957*, w: *Maiestati Rei Publicae Poloniae reddere proprium decus = Majestatowi Rzeczypospolitej Polskiej przywrócić własną chwałę. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin prof. dr. hab. Wiesława Jana Wysockiego*, red. W. Gliński, Warszawa 2022, s. 289-301.

⁶ Tenże, *Seelsorgerische Traditionen in Oberschlesien um die Wende des 19. und 20. Jahrhunderts*, „Collectanea Theologica”, 68 (1998) fasc. spec., s. 211-224, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Collectanea_Theologica/Collectanea_Theologica-r1998-t68-nFasciculus_specialis/Collectanea_Theologica-r1998-t68-nFasciculus_specialis-s211-224/Collectanea_Theologica-r1998-t68-nFasciculus_specialis-s211-224.pdf (dostęp: 18.01.2024).

⁷ Tenże, *Formacja historyczna duchowieństwa śląskiego w XIX i XX wieku. Wykładowcy i podręczniki*, w: *Dydaktyka teologii*, Katowice 2006, s. 101-120.

⁸ Określenie „cała diecezja wrocławskiej” oznacza tereny po 1740 roku należące do państwa pruskiego oraz cesarstwa austriackiego. S. Książek, *Granice i podział diecezji wrocławskiej na komisariaty i dekanaty w latach 1914-1945*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik prawno-historyczny”, 19 (1976) nr 3-4, s. 124-126, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Prawo_Kanoniczne_kwartalnik_prawno_historyczny/Prawo_Kanoniczne_kwartalnik_prawno_historyczny-r1976-t19-n3_4/Prawo_Kanoniczne_kwartalnik_prawno_historyczny-r1976-t19-n3_4-s123-152 (dostęp: 19.01.2024).

tych nie zauważono w opracowaniach dotyczących duchownych po zakończeniu I wojny światowej, głównie w ramach funkcjonowania diecezji katowickiej. Dla tego przedziału czasowego przeważa tematyka relacji z organami państwowymi i reakcji na ich politykę wobec Kościoła katolickiego. Niedostatek prezentacji przemyśleń teoretycznych dziwić może zwłaszcza, że ks. Myszor wydał prace autorstwa ordynariuszy diecezji katowickiej – Augusta Hlonda⁹ i Stanisława Adamskiego¹⁰. I prawdopodobnie podanie w publikacji oryginalnych tekstów, a nie opracowanie ich treści, stało się powodem pominięcia w omawianej książce części poświęconej poglądom duchownych katowickich.

Konstrukcja pracy skupiająca znaczną część uwagi na dwóch okresach rządów totalitarnych uwydatnia prowadzoną przez nie politykę ograniczania swobody funkcjonowania Kościoła i jego kapłanów oraz oddziaływania na społeczeństwo. Szkoda, że w zakresie zainteresowań autora nie znalazły się podobne zagadnienia w odniesieniu do postępowania na Śląsku ministerstw Królestwa Prus i Cesarstwa Niemieckiego. Łatwiej byłoby dostrzec podobieństwa podejmowanych przez nie działań, zmierzających do przejścia na rzecz niekatolickich instytucji form zaangażowania kapłanów katolickich w kształtowanie postaw i poglądów ich parafian.

Wybór artykułów zamieszczonych w publikacji *Duszpasterze śląscy i ich czasy* jest pochodną zainteresowań autora, które wpisywały się w tendencję historyków polskich ukształtowanych w czasach PRL-u, czyli zwracania uwagi na działania o wymiarze politycznym.

Potencjany odbiorca

Analizując treść książki *Duszpasterze śląscy i ich czasy*, zastanawiam się dla jakiego czytelnika powstała?

Fakt, że w większości to teksty wcześniej wygłoszone podczas konferencji naukowych, dlatego zapewne z myślą o profesjonalistach wywodzących się zarówno ze środowiska związanego z życiem Kościoła katolickiego, jak też tylko nim się interesującego. W przypadku monografii rozważania warto byłoby rozpocząć od szkicowego przedstawienia dziejów diecezji wrocławskiej. Słusznym wydawałoby się nawet schematyczne omówienie okresu jej przynależności do metropolii gnieźnieńskiej, zależności biskupa wrocławskiego od dworu austriackiego¹¹, planów Fryderyka I Wielkiego w kwestii podporządkowania i przekształcenia diecezji w niemiecki kościół narodowy, a po odmowie biskupa co do podjęcia tej inicjatywy opisanie represji finansowych, które go spotkały. Warto byłoby także wspomnieć, jak wojny śląskie (1740-1763) wpłynęły na przynależność państwową diecezji wrocławskiej. Do wątków godnych szerszego omówienia wpływającego

⁹ A. Hlond, *Ks. August Hlond na Górnym Śląsku 1922-1926. Listy pasterskie, odezwy, przemówienia*, wprowadzenie i edycja dokumentów J. Myszor, Katowice 2013.

¹⁰ *Nauczanie społeczne biskupa Stanisława Adamskiego 1930-1956. Wybór źródeł*, wstęp i oprac. J. Myszor, Katowice 2020.

¹¹ J. Mandziuk, *Kościół katolicki na Śląsku pod panowaniem habsburskim*, „Saeculum Christianum. Pismo historyczno-społeczne”, 1 (1994) nr 1, s. 65-83, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne-r1994-t1-n1/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne-r1994-t1-n1-s65-83/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne-r1994-t1-n1-s65-83.pdf (dostęp: 6.01.2024).

na sytuację Kościoła katolickiego w państwie pruskim, gdzie katolicy poza Górnym Śląskiem, występowali w diasporze pomiędzy ewangelikami¹². Sytuacja ta trwała do włączenia Wielkopolski w granice państwa w ramach II rozbioru Polski (1793). Wówczas to stała się trzecim regionem z największą liczbą katolików¹³. W Królestwie Prus, a potem w Cesarstwie Niemieckim chociaż teoretycznie było to państwo neutralne religijnie, to wyznaniem wspieranym przez państwo był protestantyzm. Katolicy stanowili większość na Górnym Śląsku (okręg przemysłowy i Śląsk Opolski) oraz w miejscach imigracji z terenu zaboru pruskiego, zwłaszcza w Wielkopolski i wspomnianych wcześniej części Śląska. Proporcje między ewangelikami a katolikami zmieniała imigracja protestantów na teren górnośląski (szlachta, urzędnicy, kupcy, rzemieślnicy), a także emigracja robotników (przemysłowych i rolnych) z terenu Galicji oraz częściowo z Wielkopolski polskich przedstawicieli wolnych zawodów. Imigracja zarobkowa z terenów Górnego Śląska wpłynęła na strukturę wyznaniową np. w Westfalii. Na pozostałym terenie Królestwa Prus i późniejszego Cesarstwa Niemieckiego katolicy stanowili mniejszość, żyjąc pośród ewangelików, więc w diasporze. Państwo niemieckie sprzyjało bardziej starokatolickim niż rzymskokatolickim wyznawcom. Ten obszar historii Kościoła katolickiego na tle innych wyznań nie znalazł swojego badacza wśród polskich historyków¹⁴. Na pozycję kapłanów katolickich wpłynęło nałożenie na Prusy kontrybucji po przegraniu wojny z wojskami napoleońskimi (1806), która przyniosła sekularyzację dóbr (1810) wrocławskiego biskupstwa i znajdujących się na jego obszarze niektórych zakonów¹⁵. Ponadto zmiany podległości kościelnej diecezji i podporządkowanie jej bezpośrednio papieżowi (1821)¹⁶. Rozbudzone

¹² W Prusach, a następnie w Cesarstwie Niemieckim (od 1870 roku) religią wspieraną przez państwo było wyznanie ewangelicko-luterańskie. Zob. T. Cieślak, [rec.]: *Hartwig Notbohm, Das evangelische Kirchen- und Schulwesen in Ostpreussen während der Regierung Friedrich des Grossen. Heidelberg (1959)*, s. 220, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, (1962) nr 4, s. 810, [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Komunikaty_Mazursko_Warmińskie/Komunikaty_Mazursko_Warmińskie-r1962-t-n4-s810-813.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Komunikaty_Mazursko_Warmińskie/Komunikaty_Mazursko_Warmińskie-r1962-t-n4/Komunikaty_Mazursko_Warmińskie-r1962-t-n4-s810-813/Komunikaty_Mazursko_Warmińskie-r1962-t-n4-s810-813.pdf) (dostęp: 7.05.2024); P.C. Hartmann, *Bevölkerungszahlen und Konfessionsverhältnisse des heiligen Römischen Reiches deutscher Nation und der Reichskreise am Ende des 18. Jahrhunderts. Zeitschrift Für Historische Forschung*, 22(3), 345–369, <http://www.jstor.org/stable/43568706> (dostęp: 7.05.2024).

¹³ M. Piela, *Powstanie metropolii wrocławskiej w 1930 roku*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny”, 23 (2015) nr 2, s. 270, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=663363> (dostęp: 5.02.2024).

¹⁴ W. Musialik, D. Schreiber-Kurpiers, *Analysis of integrative and destructive forces among social groups in Silesia in the Prussian period (1740-1918)*, w: *Cuius regio? Ideological and Territorial Cohesion of the Historical Region of Silesia (c. 1000-2000)*, vol. 3, eds L. Harc, P. Wiszewski, R. Żerelik, Wrocław 2015, s. 101- 116, <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/80643/edition/79021> (dostęp: 4.01.2024).

¹⁵ J. Pater, *Pod rządami pruskimi. Z dziejów archidiecezji wrocławskiej*, https://www.archidiecezja.wroc.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=23%3A13-pod-rzadami-pruskimi&catid=6%3Ahistoria&Itemid=15 (dostęp: 6.01.2024).

¹⁶ A. Kopiczko, *Reorganizacja Kościoła katolickiego w Prusach na podstawie bulli „De salute animarum” [z 1821 r.]*, „Kościół w Polsce. Dzieje i kultura”, 12 (2013) s. 65-85, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=271512> (dostęp: 4.01.2024).

w konfrontacji z okupacją francuską poczucie niemieckiej, narodowej wspólnoty, intencjonalnie kształtowane po powstaniu Cesarstwa Niemieckiego (1870), zaowocowały polityką Kulturkampfu (1871-1878), która wprowadziła rygorystyczne wymogi odnośnie kształcenia kapłanów, a na nich nałożyła obowiązek udziału w wychowaniu lojalnego wobec władz niemieckich mieszkańca państwa. Dodanie tu także danych o stosunku liczebności polskojęzycznej grupy katolików do niemieckojęzycznych wyznawców tejże religii oraz skonfrontowaniu tych wielkości z danymi dla całego terytorium kraju, a także w odniesieniu do dominującej w państwie wyznawców protestantyzmu, uwydatniłaby istotność możliwości kształtowania poglądów i postępowania górnośląskich grup społecznych zależnych od wskazań Stolicy Apostolskiej¹⁷. Prezentacja wspomnianego tła uwydatniłaby znaczenie m.in. pozycji duchownych wspierających polskojęzycznych parafian, udziału kapłanów w kampanii plebiscytowej i powstaniach śląskich (1919-1921).

Autor wymaga od czytelnika sporego zasoby wiedzy historycznej pozyskanej poza treścią przedstawianej książki. Wskazuje na to również używanie skrótów myślowych rodzaju: „duch romantyzmu” (s. 69), „doktryna Hobbesa” (s. 56), „świadomość diaspory” (s. 65), „praca pozytywna” (s. 107), „sprawa Brzeska” (s. 240), „tradycja organiczowska” (s. 332), „Kościół na Śląsku polskim i niemieckim” (s. 337) czy „wkroczenie Niemców na Śląsk” (s. 335). Nie będę omawiała znaczenia wymienionych skojarzeń. Część z nich łatwiej wyjaśnią osoby interesujące się dziewiętnastowieczną historią Wielkopolski, politycznymi konfliktami II Rzeczypospolitej, rzadziej słuchacze wykładów filozofii oraz historii społecznej. Zwrócę uwagę na nieprecyzyjność ostatniego z wymienionych sformułowań: „wkroczenie Niemców na Śląsk” (s. 335). Nasuwa się pytanie, kiedy to wydarzenie miało miejsce? Chyba tylko podczas I wojny śląskiej (1740), gdy wojska pruskie przekroczyły granicę ze Śląskiem, należącym wówczas do cesarstwa austriackiego. We wrześniu 1939 roku granica polsko-niemiecka przebiegała na Śląsku, więc Niemcy nie mogli wkroczyć na Śląsk, gdyż przeważająca część tego regionu znajdowała się w granicach III Rzeszy. Całkowicie chybione pozostaje też sformułowanie o „czwartej dekadzie XIX wieku i różnych miejscach Europy, w tym także Polski” (s. 105). Chybione, gdyż państwo polskie wówczas nie funkcjonowało, a jego ziemie podzielone zostały pomiędzy zaborców. Nie można uznać też twierdzenia, że „władze niemieckie **po kapitulacji Polski**” (s. 300; wytłuszczenie – W.M.). W historiografii polskiej pisze się o kapitulacji Warszawy¹⁸, Helu¹⁹, ale nie rządu polskiego, który opuścił granice Polski i funkcjonował dalej jako „Rząd na Uchodźctwie”, o którym autor wspomina (s. 294-308).

Z uwagi na to, że autor działa nie tylko w środowisku historyków, ale też wśród śląskich duchownych, w przedstawionych tekstach występuje słownictwo

¹⁷ Musialik, Schreiber-Kurpiers, *Analysis of integrative*, s. 110-113, <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/80643/edition/79021> (dostęp: 4.01.2024).

¹⁸ B. Szalast, *Obrona i kapitulacja Warszawy we wrześniu 1939 roku na podstawie wspomnień mjr. Zdzisława Żórawskiego*, w: *Kapitulacje w dziejach wojen. Z dziejów wojskowości polskiej i powszechnej*, red. A. Niewiński, Oświęcim 2017, s. 414-430.

¹⁹ A. Drzewiecki, *Kapitulacja Helu w pokoleniowej pamięci historycznej*, w: *Kapitulacje w dziejach wojen*, s. 394-413.

niejasne dla osób spoza znawców terminologii kościelnej. Mylącym może być pojęcie „kapłan świecki” (s. 42), które określa księdza diecezjalnego. Innymi ilustrującymi tę praktykę przykładami są sformułowania: „dystynktorium” (s. 221), „kongruy” (s. 254, 255) „bulla cyrkumskrypcyjna” (s. 257), „Misja Dworcowa” (s. 397). Z pojęć charakterystycznych dla okresu II wojny światowej niejasne pozostaje określenie „palcówka” (s. 307, 323), a także skróty „WRN” (s. 406), „PWRN” (s. 490), których wyjaśnienia nie podano też w *Wykazie skrótów*. Ale to chyba należy zaliczyć do potknięć redakcji i korektora publikacji.

Odpowiadając na postawione wcześniej pytanie – do jakiego czytelnika kierowana jest kolekcja tekstów? – to stwierdzam, że pełną satysfakcję z jej lektury uzyska osoba mająca już podstawową wiedzę o wydarzeniach politycznych rozgrywających się na Śląsku i o ogólnej polityce religijnej państw, w granicach których znajdował się ów obszar począwszy od XVII wieku, a także podejmująca lekturę w poszukiwaniu danych szczegółowych w zakresie prezentowanych przez autora kwestii. Niewielkie potknięcia i niedomówienia w tekście nie umniejszają znaczenia przygotowanego zbioru referatów konferencyjnych i artykułów. Dla zainteresowanych mogą stanowić płaszczyznę wyjściową do badań na temat zagadnień prezentowanych w długim przedziale czasu. Do takich może należeć idea kształtowania Kościoła narodowego, wzmiankowana przez autora w paru miejscach publikacji (s. 137, 401), polityka edukacyjna (s. 52-61, 415-421, 448-464), polityka wojskowa stosowana wobec kapłanów (s. 172-183, 348-365, 478-496).

Uwagi do tytułu książki

W publikacjach z dyscypliny nauk społecznych istnieje praktyka wyjaśniania znaczenia terminów używanych w danej pracy. W przypadku książki pt. *Duszpasterze śląscy i ich czasy* omówienia wymagają dwa pierwsze słowa z tytułu. Wobec jej treści warto byłoby objaśnić, jakiego terytorium dotyczą głównie jej rozważania. Przymiotnik „śląski” odnosi się do rzeczownika związanego ze Śląskiem, krainą historyczną położoną w Europie Środkowej, w dorzeczu i biegu górnej rzeki Odry i początkowego górnej Wisły. Śląsk jako odrębny region uległ rozpadowi na przełomie XII i XIII wieku na część wschodnią z Opolem i Raciborzem (Górny Śląsk) oraz część środkową i zachodnią, której centrum nadal znajdowało się we Wrocławiu (Dolny Śląsk). Po wojnach śląskich (1740-1763) w Prusach znalazł się Dolny Śląsk i zachodnio-północny obszar Górnego Śląska, a jego część południowo-wschodnia pozostała przy Austrii. Po I wojnie światowej część austriacka Górnego Śląska podzielona została między Polskę i Czechosłowację, a część pruska – między Niemcy i Polskę. Tereny górnośląskie, które przypadły Polsce weszły w skład województwa śląskiego, które w polskiej korespondencji urzędowej zaczęto identyfikować z terminem „polski Śląsk” lub „Górny Śląsk”. Dla pozostałej w państwie niemieckim części Górnego Śląska używano nazwy Śląsk Opolski lub Opolszczyzna²⁰. Wszystkie wspomniane nazwy występują w książce *Duszpasterze śląscy i ich czasy*, m.in. „Opolszczyzna” (s. 341), „Śląsk Opolski”

²⁰ R. Kaczmarek, *Śląsk*, w: *Encyklopedia Województwa Śląskiego*, t. 1, [Katowice] 2014, <https://ibrbs.pl/index.php/%C5%9A1%C4%85sk> (dostęp: 23.01.2024); tenże, *Górny Śląsk*, w: tamże, https://ibrbs.pl/index.php/G%C3%B3rny_%C5%9A1%C4%85sk (dostęp: 23.01.2024).

(s. 405, 414). Chociaż po II wojnie światowej cały Śląsk (poza częścią czechosłowacką) znalazł się w granicach państwa polskiego, to wcześniej wymienione nazwy poszczególnych części ziem śląskich utrwalone zostały w nazewnictwie kościelnej administracji apostolskiej. Przez kolejne dziesięciolecia określenie „Górny Śląsk” zaczęło identyfikować z częścią pruską wcześniejszego, międzywojennego województwa śląskiego. W tym ujęciu zapominano, że „Śląsk Opolski” i „Opolszczyzna” także pretendują do nazwy „Górny Śląsk”. Utożsamianie tego określenia wyłącznie z polskim, międzywojennym województwem śląskim stało się na tyle popularne, że przeniknęło również do środowisk naukowych, np. socjologów²¹ i ekonomistów²². Praktyka ta nie ominęła też autora publikacji *Duszpasterze śląscy i ich czasy*.

Skomplikowane dość wyjaśnienie znaczenia terminu „Śląsk” i jego pochodnych byłoby tu nieuzasadnione, gdyby w odautorskim *Wstępie* wyjaśniono granice terytorialne, których dotyczy przedstawiane opracowanie. Podobną uwagę odnieść należy do pojęcia „duszpasterz”. Zgodnie z *Wielkim słownikiem języka polskiego* etymologię wyrazu łączy się z dwoma pojęciami „dusz” i „pasterz”, prawdopodobnie jest ono kalką językową niemieckiego słowa *Seelenhirt* o tym samym znaczeniu. Sens tego pojęcia słownik wyjaśnia jako „duchowny, który jest odpowiedzialny za życie religijne określonego środowiska ludzi lub określonej jednostki administracyjnej Kościoła”²³. Według *Kodeksu prawa kanonicznego* z 1987 roku istotą funkcjonowania Kościoła jest „głoszenie, przepowiadanie, zwiastowanie Dobrej Nowiny o zbawieniu dokonany przez Jezusa Chrystusa, Pana i Zbawiciela (...) podstawową formą przepowiadania prawd wiary i nauczania Kościoła jest tradycyjne głoszenie homilii i kazań. (...) W ciągu roku liturgicznego należy wyklądać w niej na podstawie świętych tekstów tajemnice wiary oraz zasady życia chrześcijańskiego”²⁴. Stopień trudności podjęcia w opracowaniach naukowych tego problemu uwydatnia rzadkość występowania w bibliotekach i archiwach tekstów kazań, z którymi księża zwracali się do swych parafian.

Chociaż w minionych dwóch stuleciach na terenie Śląska występowały podejmowane przez kapłanów inicjatywy nowatorskie (np. o. Władysław Edward Schneider OFM – kult Męki Pańskiej w Panewnikach²⁵, Joseph Wittig – inicja-

²¹ G. Węgrzyn, *Tożsamość ekonomiczna Górnoślązaków*, Katowice 2017.

²² W. Musiałik, [rec.]: Barbara Danowska-Prokop, Urszula Zagóra-Jonszta, *Wybrane problemy ekonomiczno-społeczne na Górnym Śląsku w latach 1922-1939 (źródła regionalizmu)*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, 2017, ss. 123, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 73 (2018) nr 3, s. 172, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1086598> (dostęp: 10.01.2024).

²³ *Duszpasterz 1. akademicki*, w: *Wielki słownik języka polskiego*, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/18466/duszpasterz/4855686/akademicki> (dostęp: 23.01.2024).

²⁴ M. Chamarczuk, *Emigracyjne formy przepowiadania ewangelii w Szwecji. Prezentacja wybranego aspektu działalności Polskiej Misji Katolickiej (PMK) w Szwecji w 60. rocznicę funkcjonowania*, „Seminare. Poszukiwania naukowe”, 34 (2013) s. 141-142, https://scholar.google.com/scholar?hl=pl&as_sdt=0%2C5&authuser=1&q=Emigracyjne+formy++przepowiadania+ewangelii+w+Szwecji.+&btnG= (dostęp: 19.01.2024).

²⁵ M. Swaryczewska, *Kalwaria Panewnicka od XIX do XXI wieku*, „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury O/PAN w Krakowie”, 10 (2014) nr 3, s. 33, <https://journals.pan.pl/Content/94704/mainfile.pdf> (dostęp: 30.01.2024).

tor teologii narracyjnej²⁶, abp August Hlond – duszpasterstwo inteligencji²⁷ czy emigracji²⁸, ks. Franciszek Blachnicki – twórca Ruchu Światło-Życie²⁹), to nie znajdziemy ich w prezentowanym zbiorze wystąpień konferencyjnych noszącym w tytule określenie „duszpasterze”. W moim odczuciu mogły mieścić się tam także problemy związane z duszpasterstwem mniejszości językowym (zwłaszcza polskim) na terenie międzywojennej diecezji wrocławskiej na Śląsku Opolskim³⁰.

Pomijanie w dorobku autora wspomnianych problemów związanych z duszpasterstwem wynika z pewnej tendencji historyków podejmujących pracę naukową w czasach PRL-u, a odnoszącej się do częstszego zajmowania się zagadnieniami dotyczącymi działań o znamionach politycznych niż kwestiami rozwoju praktyk życia duchowego. Ze wspomnianą praktyką wiązać należy chyba dokonany wybór prac z dorobku naukowego ks. prof. Myszora.

Kolekcja tekstów *Duszpasterze śląscy i ich czasy* pozostawia otwartą kwestię „śląskiego modelu duszpasterstwa”, którą autor zamierzał przeprowadzić. W odczuciu osoby, z odmienną od autora drogą kształcenia i pracy zawodowej, akceptacja przeprowadzonego dowodu wymagałaby zwrócenia uwagi na kwestię istnienia odrębnego „modelu” duszpasterskiego. Prezentowany zbiór opracowań należy uznać za propozycję praktyki duplikacji wcześniej rozproszonych tekstów. Warto podjąć ten rodzaj publikacji, umożliwi bowiem analizę i komentarz do wcześniejszych swoich ustaleń badawczych. Treść wspomnianej książki pozwala na podjęcie refleksji nad zakresem zainteresowań historyków o misji Kościoła

²⁶ J. Kotulska, *Twórczość Josepha Wittiga – teologa, kronikarza i poety w zbiorach Biblioteki Głównej Uniwersytetu Opolskiego*, „Bibliotekarz Lubelski”, 56 (2013) s. 103-116, <https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-issn-0137-9895-year-2013-issue-56-article-27469566-4a-93-3beb-a81f-264cb0702b93> (dostęp: 30.01.2024).

²⁷ W. Musialik, *Hlond wobec potrzeby tworzenia elity katolickiej. Próba sformowania problemu*, „Seminare. Poszukiwania naukowe”, 16 (2000) s. 495-499, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Seminare_Poszukiwania_naukowe/Seminare_Poszukiwania_naukowe-r2000-t16/Seminare_Poszukiwania_naukowe-r2000-t16-s495-499/Seminare_Poszukiwania_naukowe-r2000-t16-s495-499.pdf (dostęp: 30.01.2024).

²⁸ B. Koziół, *Prymas Hlond wobec emigracji – osobiste doświadczenie, próby rozwiązania problemu, propozycja duchowa*, „Nauczyciel i Szkoła”, 2 (2019) nr 70, s. 53-68, <https://czasopisma.ignatianum.edu.pl/nis/article/view/1388> (dostęp: 10.01.2024).

²⁹ Np. R. Derewenda, T. Nowicki, *Archiwum Główne Ruchu Światło-Życie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 99 (2013) s. 5-17, <https://czasopisma.kul.pl/abmk/article/view/11926> (dostęp: 10.01.2024).

³⁰ W. Musialik, *August Hlond wobec problemów polskiej mniejszości na Śląsku Opolskim*, w: *Człowiek i Kościół w dziejach. Księga pamiątkowa dedykowana księdzu profesorowi Kazimierzowi Doli z okazji 65. rocznicy urodzin*, red. J. Kopiec, N. Widok, Opole 1999, s. 134-139.

• *taż*, *Wokół duszpasterstwa polskojęzycznego na Śląsku Opolskim (1922-1939). Rzeźnianie sytuacji prymasa Polski, Konsulatu RP w Opolu i korespondentów polskiej prasy*, „Textus et Studia”, (2017) nr 2, s. 69-94, <https://czasopisma.upjp2.edu.pl/textusetstudia/article/view/3401> (dostęp: 10.01.2024); J. Grudniewski, *Biskup wrocławski Georg Kopp a kwestia polska na Górnym Śląsku w opinii polskojęzycznej prasy górnośląskiej*, „Wieki Stare i Nowe”, 9 (2012) s. 81-113, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=160944> (dostęp: 12.01.2024).

katolickiego w poszczególnych okresach historycznych albo prowadzonej przez określonych badaczy przeszłości.

Słowa kluczowe: Śląsk; Kościół katolicki; ks. Jerzy Myszor; duszpasterstwo

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

- Buksiński Tadeusz, *Interpretacja źródeł historycznych*, Warszawa 1992.
- Chamarczuk Mariusz, *Emigracyjne formy przepowiadania ewangelii w Szwecji. Prezentacja wybranego aspektu działalności Polskiej Misji Katolickiej (PMK) w Szwecji w 60. rocznicę funkcjonowania*, „Seminare. Poszukiwania naukowe”, 34 (2013) s. 141-153, https://scholar.google.com/scholar?hl=pl&as_sdt=0%2C5&authuser=1&q=Emigracyjne+formy++przepowiadania+ewangelii+w+Szwecji.+&btnG= (dostęp: 19.01.2024).
- Cieślak Tadeusz, [rec.]: *Hartwig Notbohm, Das evangelische Kirchen- und Schulwesen in Ostpreussen während der Regierung Friedrich des Crossen. Heidelberg (1959)*, s. 220, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, (1962) nr 4, s. 810, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Komunikaty_Mazursko_Warminskie/Komunikaty_Mazursko_Warminskie-r1962-t-n4/Komunikaty_Mazursko_Warminskie-r1962-t-n4-s810-813/Komunikaty_Mazursko_Warminskie-r1962-t-n4-s810-813.pdf (dostęp: 7.05.2024).
- Derewenda Robert, Nowicki Tomasz, *Archiwum Główne Ruchu Światło-Życie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 99 (2013) s. 5-17, <https://czasopisma.kul.pl/abmk/article/view/11926> (dostęp: 10.01.2024).
- Drzewiecki Andrzej, *Kapitulacja Helu w pokoleniowej pamięci historycznej*, w: *Kapitulacje w dziejach wojen. Z dziejów wojskowości polskiej i powszechnej*, red. A. Niewiński, Oświęcim 2017, s. 394-413.
- Duszpasterz 1. akademicki, w: *Wielki słownik języka polskiego*, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/18466/duszpasterz/4855686/akademicki> (dostęp: 23.01.2024).
- Grudniewski Jakub, *Biskup wrocławski Georg Kopp a kwestia polska na Górnym Śląsku w opinii polskojęzycznej prasy górnośląskiej*, „Wieki Stare i Nowe”, 9 (2012) s. 81-113, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=160944> (dostęp: 12.01.2024).
- Hartmann Peter C., *Bevölkerungszahlen und Konfessionsverhältnisse des heiligen Römischen Reiches deutscher Nation und der Reichskreise am Ende des 18. Jahrhunderts*. *Zeitschrift Für Historische Forschung*, 22(3) (1995) pp. 345–369, <http://www.jstor.org/stable/43568706> (dostęp: 7.05.2024).
- Hlond August, Ks. *August Hlond na Górnym Śląsku 1922-1926. Listy pasterskie, odezwy, przemówienia*, wprowadzenie i edycja dokumentów J. Myszor, Katowice 2013.
- Kaczmarek Ryszard, *Górny Śląsk*, w: *Encyklopedia Województwa Śląskiego*, t. 1, [Katowice] 2014, https://ibrbs.pl/index.php/G%C3%B3rny_%C5%9A%C4%85sk (dostęp: 23.01.2024).
- Kaczmarek Ryszard, *Śląsk*, w: *Encyklopedia Województwa Śląskiego*, t. 1, [Katowice] 2014, <https://ibrbs.pl/index.php/%C5%9A%C4%85sk> (dostęp: 23.01.2024).
- Kopiczko Andrzej, *Reorganizacja Kościoła katolickiego w Prusach na podstawie bulli „De Salute Animarum” [z 1821 r.]*, „Kościół w Polsce. Dzieje i kultura”, 12 (2013) s. 65-85, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=271512> (dostęp: 4.01.2024).
- Kotulska Jadwiga, *Twórczość Josepha Wittiga – teologa, kronikarza i poety w zbiorach Biblioteki Głównej, Uniwersytetu Opolskiego*, „Bibliotekarz Lubelski”, 56 (2013) s. 103-116, <https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-issn-0137->

- 9895-year-2013-issue-56-article-27469566-4a93-3beb-a81f-264cb0702b93 (dostęp: 30.01.2024).
- Kozioł Bogusław, *Prymas Hlond wobec emigracji – osobiste doświadczenie, próby rozwiązania problemu, propozycja duchowa*, „Nauczyciel i Szkoła”, 2 (2019) nr 70, s. 53-68, <https://czasopisma.ignatianum.edu.pl/nis/article/view/1388> (dostęp: 10.01.2024).
- Książek Stanisław, *Granice i podział diecezji wrocławskiej na komisariaty i dekanaty w latach 1914-1945*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik prawno-historyczny”, 19 (1976) nr 3-4, s. 124-126, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Prawo_Kanoniczne_kwartalnik_prawno_historyczny/Prawo_Kanoniczne_kwartalnik_prawno_historyczny-r1976-t19-n3_4/Prawo_Kanoniczne_kwartalnik_prawno_historyczny-r1976-t19-n3_4-s123-152 (dostęp: 19.01.2024).
- Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945-1989*, t. 1, pod red. nauk. J. Myszoza, Warszawa 2002; t. 2, pod red. nauk. J. Myszoza przy współud. J. Żurka, Warszawa 2003, t. 3, pod red. nauk. J. Myszoza, Warszawa 2006.
- Mandziuk Józef, *Kościół katolicki na Śląsku pod panowaniem habsburskim*, „Saeculum Christianum. Pismo historyczno-społeczne”, 1 (1994) nr 1, s. 65-83, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne-r1994-t1-n1/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne-r1994-t1-n1-s65-83.pdf (dostęp: 6.01.2024).
- Musialik Wanda, *August Hlond wobec problemów polskiej mniejszości na Śląsku Opolskim*, w: *Człowiek i Kościół w dziejach. Księga pamiątkowa dedykowana księdzu profesorowi Kazimierzowi Doli z okazji 65. rocznicy urodzin*, red. J. Kopiec, N. Widok, Opole 1999, s. 134-139.
- Musialik Wanda, *Hlond wobec potrzeby tworzenia elity katolickiej. Próba sformowania problemu*, „Seminare. Poszukiwania naukowe”, 16 (2000) s. 495-499, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Seminare_Poszukiwania_naukowe/Seminare_Poszukiwania_naukowe-r2000-t16/Seminare_Poszukiwania_naukowe-r2000-t16-s495-499/Seminare_Poszukiwania_naukowe-r2000-t16-s495-499.pdf (dostęp: 30.01.2024).
- Musialik Wanda, [rec.]: *Barbara Danowska-Prokop, Urszula Zagóra-Jonszta, Wybrane problemy ekonomiczno-społeczne na Górnym Śląsku w latach 1922-1939 (źródła regionalizmu)*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, 2017, ss. 123, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 73 (2018) nr 3, s. 172-180, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1086598> (dostęp: 10.01.2024).
- Musialik Wanda, *Wokół duszpasterstwa polskojęzycznego na Śląsku Opolskim (1922-1939). Rozeznanie sytuacji prymasa Polski, Konsulatu RP w Opolu i korespondentów polskiej prasy*, „Textus et Studia”, (2017) nr 2, s. 69-94, <https://czasopisma.upjp2.edu.pl/textusetstudia/article/view/3401> (dostęp: 10.01.2024).
- Musialik Wanda, Schreiber-Kurpiers Dorota, *Analysis of integrative and destructive forces among social groups in Silesia in the Prussian period (1740-1918)*, w: *Cuius regio? Ideological and Territorial Cohesion of the Historical Region of Silesia (c. 1000-2000)*, vol. 3, eds L. Harc, P. Wiszewski, R. Żerelik, Wrocław 2015, s. 101-141, <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/80643/edition/79021> (dostęp: 4.01.2024).
- Myszor Jerzy, *Duchowieństwo katolickie na Śląsku 1742-1914. Z dziejów duszpasterstwa w diecezji wrocławskiej*, Katowice 2011.
- Myszor Jerzy, *Duchowieństwo patriotyczne – aspekt historyczno-pastoralny*, „Studia Pastoralne”, 10 (2014) nr 10, s. 137-145.

- Myszor Jerzy, *Formacja historyczna duchowieństwa śląskiego w XIX i XX wieku. Wykładowcy i podręczniki*, w: *Dydaktyka teologii*, Katowice 2006, s. 101-120.
- Myszor Jerzy, *Kościół milczenia z perspektywy rzymskiej 1949-1957*, w: *Maiestati Rei Publicae Poloniae reddere proprium decus = Majestatowi Rzeczypospolitej Polskiej przywrócić własną chwałę. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin prof. dr. hab. Wiesława Jana Wysockiego*, red. W. Gliński, Warszawa 2022, s. 289-301.
- Myszor Jerzy, *Kościół na Górnym Śląsku. Od diecezji wrocławskiej do archidiecezji katowickiej*, Katowice 2009.
- Myszor Jerzy, *Ksiądz Jerzy Popiełuszko (1947-1984)*, „Biuletyn Instytutu Pamięi Narodowej”, (2004) nr 10, s. 4-8, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=251049> (dostęp: 20.01.2024).
- Myszor Jerzy, *La separazione nazionale e razziale nella Chiesa cattolica romana nel Wartheland e nel Distretto di Katowice negli anni 1939-1945. Somiglianze e differenze*, w: *La Chiesa cattolica in Europa centro-orientale di fronte al nazionalsocialismo 1933-1945*, a cura di J. Mikrut, prefazione G. Ryś, San Pietro in Cariano 2019, s. 589-611.
- Myszor Jerzy, *Problem przywództwa w Kościele katolickim w Polsce w latach 1939-1948*, „Zaranie Śląskie. Seria druga”, 2 (2016) s. 37-47.
- Myszor Jerzy, *Represje wobec duchowieństwa diecezjalnego w Polsce Ludowej (problemy metodologiczne, chronologia i statystyka)*, „Kościół w Polsce. Dzieje i kultura”, 10 (2011) s. 191-209, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=189232> (dostęp: 16.01.2024).
- Myszor Jerzy, *Seelsorgerische Traditionen in Oberschlesien um die Wende des 19. und 20. Jahrhunderts*, „Collectanea Theologica”, 68 (1998) fasc. spec., s. 211-224, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Collectanea_Theologica/Collectanea_Theologica-r1998-t68-nFasciculus_specialis/Collectanea_Theologica-r1998-t68-nFasciculus_specialis-s211-224/Collectanea_Theologica-r1998-t68-nFasciculus_specialis-s211-224.pdf (dostęp: 18.01.2024).
- Myszor Jerzy, Mirek Agata, „*Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL*”. Supplement, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 41 (2008) z. 1, s. 137-176.
- Nauczanie społeczne biskupa Stanisława Adamskiego 1930-1956. Wybór źródeł*, wstęp i oprac. J. Myszor, Katowice 2020.
- Pater Józef, *Pod rządami pruskimi. Z dziejów archidiecezji wrocławskiej*, https://www.archidiecezja.wroc.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=23%3A13-pod-rzdami-pruskimi&catid=6%3Ahistoria&Itemid=15 (dostęp: 6.01.2024).
- Piela Michał, *Powstanie metropolii wrocławskiej w 1930 roku*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny”, 23 (2015) nr 2, s. 269-287, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=663363> (dostęp: 6.01.2024).
- Swaryczewska Magdalena, *Kalwaria Panewnicka od XIX do XXI wieku*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury O/PAN w Krakowie”, 10 (2014) nr 3, s. 30-40, <https://journals.pan.pl/Content/94704/mainfile.pdf> (dostęp: 30.01.2024).
- Szalast Bogusław, *Obrona i kapitulacja Warszawy we wrześniu 1939 roku na podstawie wspomnień mjr. Zdzisława Żórawskiego*, w: *Kapitulacje w dziejach wojen. Z dziejów wojskowości polskiej i powszechnej*, red. A. Niewiński, Oświęcim 2017, s. 414-430.
- Węgrzyn Grzegorz, *Tożsamość ekonomiczna Górn Ślązaków*, Katowice 2017.